

gisi, XIX/3, Ankara 1983, s. 49-55; Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Bellelen* (1963), s. 93; M. Faruk Bayraktar, "Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1994, s. 97-107; Veli Ertan, "Tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri", *İslâm Medeniyeti*, V/4, İstanbul 1982, s. 37; J. Jomier, "al-Azhar", *EP* (İng.), I, 814-816; Mustafa Çağrıncı, "Âdâb-ı Ders", *DİA*, I, 335; Mahmut Kaya, "Beytülhikme", a.e., VI, 88-90; a.mlf., "Dârülhikme", a.e., VIII, 537-538; Halis Ayhan, "Falaka", a.e., XII, 140-141; Cemil Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", a.e., XIX, 391; Selahattin Parlador, "Kâbisî", a.e., XXIV, 41-42.

ZİYA KAZICI – HALİS AYHAN

II. ÇAĞDAŞ İSLÂM ÜLKELERİNDE

TÂLİM ve TERBİYE

Irak bk. **IRAK**

İran bk. **İRAN**

Türkiye bk. **TÜRKİYE**

Mısır. Fetihten Sonra Mısır'da Eğitim ve Öğretim. Amr b. Âs'ın 19 (640) yılında başlattığı harekâtla Mısır'ı fethetmesinin ardından İslâmiyet burada hızla yayılmaya başladı. Bizans'ın baskısından bıkan Kıptî halkı akın akın İslâmiyet'e giriyor, çok sayıda Arap kabilesi de Mısır'a yerleşiyordu. II. (VIII.) yüzyılda Yunanca'nın yerine Arapça'nın kullanımı hızla yaygınlaştı. İslâmiyet'in tanıdığı özgürlükten yararlanan Kıptîler'in din ve eğitim işlerine karışılmadı. Mısır'da medreselerin ortaya çıkmasından önce okuma yazma, Kur'an-ı Kerim ve temel İslâmî bilgilerin öğretildiği küttâblarla meşhurlardı. Eğitimin ilk kademesi küttâblarda, ikinci ve üçüncü kademesi meşhurlarda yapıyordu. Mısır'da ilk cami Amr b. Âs tarafından 21 (642) yılında Kahire'de inşa edildi. Tarihiç Makrîzî'nin anlattığına göre bu camide zâviye denilen sekiz yerde çeşitli ilimler öğretilmekteydi; bunların en meşhurları İmam Şâfiî, Mecdiyye ve Sâhibiyye zâviyeleridir. Bunların giderlerinin karşılanması için vakıflar tahsis edilmişti. İmam Şâfiî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi âlimler bu zâviyelerde ders vermiştir. Öğretim faaliyetlerinin yapıldığı camilerden biri de 265'te (878) Ahmed b. Tolun'un Kahire'de inşa ettirdiği İbn Tolun Camii'dir. Süyûtî burada tefsir, hadis, fıkıh, tıp ve astronomi gibi ilimlerin okutulduğunu söyler. 361 (972) yılında Fâtımîler zamanında Cevher es-Sikkî tarafından Kahire'de yaptırılan Ezher Camii dünyaca meşhur eğitim merkezlerinden biridir. Sünnî İslâm âlemine büyük hizmetleri olan bu kurum Mısır'ın yanında dünyanın çeşitli yerlerinden gelen talebelere hizmet vermiştir (bk. EZHER). Eyyû-

bîler, Mısır'da Şîî Fâtımî hâkimiyetine son vermek için halkın eğitimiyle yakından ilgilendiler. Daha Fâtımî Devleti ortadan kaldırılmadan Selâhaddin-i Eyyûbî, Nâsiriyye ve Kamhiyye medreselerini hizmete açtı. Fâtımîler'in 567'de (1171) yıkılmasından sonra Eyyûbîler, Sünniliği yerleştirmek amacıyla çok sayıda medrese inşa etti. Bunlar arasında Süyûfiyye, Sâlihiyye ve Fâziliyye zikredilebilir. 580'de (1184) Vezir Kâdî el-Fâzıl tarafından yaptırılan Fâziliyye'de büyük bir kütüphane oluşturuldu. Medreselerdeki eğitim önceleri dinî ilimler ağırlıklı idi. Sünnî inancının yerleşmesinin ardından bunlara nahiv, felsefe ve tabii ilimler de eklendi. Dersler bir müderris tarafından veriliyor ve kendisine bir muîd yardım ediyordu. Hemen her medreseye tahsis edilmiş bir vakıf mevcuttu. Ayrıca kitapçı dükkânları eğitimde büyük rol oynuyordu. Buralar aynı zamanda ilmî tartışmaların yapıldığı, kitapların okunduğu eğitim yerleriydi. Bilhassa Tolunoğulları ve İhşîdîler devrinde Mısır'da ve özellikle Kahire'de tarihçiler muazzam bir kitapçılar çarşısının varlığından söz etmektedir.

Memlûkler ve Osmanlılar Dönemi. Gerek Memlûkler devrinde gerekse Osmanlı fethinden sonraki asırlarda eğitimde önemli bir değişiklik olmadı. Küttâblar, camiler ve medreselerde eğitim faaliyetlerine devam edildi. Bu dönemde eğitime damgasını vuran müessesese Ezher oldu. Başka medreselerde ders veren müderrislerin ve şeyhlerin büyük bir kısmı Ezher'de yetişiyordu. Diğer bir gelişme de 1008'de (1599) Dâvûd-i Antâkî adlı bir tabibin Kahire'de Tıp Medresesi'ni açmasıdır. Bu zat çok sayıda tıp kitabı yazdı, birçok talebe yetiştirdi. 1798'de Fransızlar'ın Mısır'ı işgali sadece üç yıl sürmesine rağmen bu olay Mısır'daki eğitim ve öğretimi derinden etkiledi. Napolyon, Fransızlar'ın buradaki çıkarlarını koruyacak şekilde hem askerî hem sivil projeler geliştirdi. Bu çerçevede 22 Ağustos 1798'de el-Mecmau'l-ilmî el-Misrî adlı bir enstitü kuruldu. Bu enstitünün görevleri arasında Mısır'da ilmî araştırmalar yaptırmak ve bir eğitim modeli oluşturmak da yer alıyordu. Ancak işgalciler, Fransız çocukları için kurulan okulların dışında istedikleri değişikliği gerçekleştiremediler. Bu üç yıl içinde Fransızlar'a karşı yürütülen ayaklanmalara eğitimcilerin katılması yüzünden geleneksel eğitim yerlerindeki öğretim faaliyetleri ağır bir darbe aldı.

Fransızlar'ın 1801 yılında Mısır'dan çıkarılmasıyla ülkede yeni bir dönem başladı.

Padişah III. Selim, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'a vali tayin etti. Önceleri padişaha bağlı kalan Mehmed Ali Paşa, sonradan modern bir devlet kurma hayallerine kapılarak kendi başına hareket etmeye başladı. Mısır'da otoritesini pekiştirmek amacıyla uygulamaya giriştiği siyasî ve askerî projeler yanında kurmayı planladığı modern eğitim sistemi için Batı'yı örnek aldı. Daha 1809'da askerî ve teknik alanlarda öğrenim görmeleri için İtalya'ya öğrenciler gönderilmeye başlandı. 1820'li yıllarda Fransızlar'la ilişkilerin düzelmesinin ardından Mehmed Ali Paşa öğrencileri bu ülkeye göndermeyi tercih etti. Onun döneminde askerlik, yönetim ve eğitimde istihdam edilmek üzere 300'ü aşkın talebe Avrupa'da öğrenim gördü. Mehmed Ali Paşa 1811'de zamanın seçkin tabakasını oluşturan Memlûk, Çerkez, Türk, Arnavut ve Ermeni asıllı gençler için Mısır Kalesi'nde bir okul açtırdı. Burada askerî konuların yanı sıra aritmetik ve İtalyanca dersleri okutuluyordu. 1820'de Asvân'a taşınan okulda öğretim dilinin Türkçe olması ilginçtir. 1816'da Mısır Kalesi'nde Mısırlılar'ın da gittiği bir geometri okulu ve 1821'de yeni kurulan orduya subay yetiştirmek amacıyla askerî okullar açıldı. 1825'te askerî ve meslekî okullara girecek talebelerin yetiştirilmesi için Kasrûlayn'da bir hazırlık okulu oluşturuldu. Altı ile on iki yaş arasındaki çocukların gittiği bu okul 500 öğrenci ile eğitime başladı, bu sayı 1833'te 1200'e çıktı. 1827'de Ebû Za'bel Hastahanesi'nde bir tıp medresesi açıldı. Öğrencilerini Ezher mezunu Mısırlılar'ın teşkil ettiği bu okulun öncelikli orduya hizmet etmesi planlanmıştı. 1829'da kurulan farmakoloji, ziraat ve baytarlık medreseleri sivil karakterli okullardı. 1830'lu yıllarda yardımcı sağlık, madencilik, mühendislik, yabancı dil, muhasebecilik, teknikerlik alanlarında çok sayıda meslek okulu açıldı. 1820 yılındaki başarısız girişimlerden sonra 1834'te Paris'teki Ecole Polytechnique model alınarak Bulak'ta mühendishâne kuruldu. Burası mühendislerin, ayrıca orta ve yüksek dereceli okullar için öğretmenlerin yetiştirildiği önemli okullardan biridir. Öte yandan Mısır'ın Batı'ya açılmasında önemli rol oynayan Lisan ve Tercüme Okulu'nu Fransa'da öğrenim gören Ezher mezunlarından Rifâa et-Tahtâvî faaliyete geçirdi ve uzun yıllar idareciliğini yaptı. Burada beş veya altı yıllık öğrenim süresince öğrenciler diğer derslerin yanı sıra Fransızca, İslâm hukuku ve matematik okuyordu. Bu okul zamanla Batı dillerinin

den çok sayıda kitabın çevrildiği önemli bir tercüme merkezi haline geldi.

Mehmed Ali Paşa küttâbları tamamen ihmal etmekle kalmadı, onları yaşatan vakıflara da el koydu. Yüksek dereceli okul statüsündeki meslek okullarını açtıktan sonra merkezî otoriteye bağlı ilk öğretimin de temellerini atıp geleneksel eğitimden bağımsız bir sistem meydana getirdi, bu da küttâblara vurulan son darbe oldu. Kahire'de kurulan hazırlık okulu ilkokula dönüştürülürken diğer şehirlerde 1833'ten itibaren resmî ilkokullar açılmaya başlandı. İlk üç yıl içinde sayıları elliyi bulan bu okullarda yedi ile on iki yaş arasındaki çocuklar üç yıl süreyle öğrenim görüyordu. Burada din derslerinin yanı sıra coğrafya ve aritmetik gibi dersler de okutuluyordu. Başlangıçta hemen hemen bütün mektepler Dîvânü'l-cihâdiyye'ye bağlıydı. Ancak zamanla okul sistemi geliştikçe bunların ayrı bir birim altında toplanması ihtiyacı ortaya çıktı ve bu maksatla 1836'da Şûra'l-medâris, 1837'de Dîvânü'l-medâris kuruldu. Dîvânü'l-medâris başlangıçta Arap dili, Türk dili ve mühendislik olmak üzere üç bölüme ayrıldı. Mehmed Ali Paşa, 1840'lı yıllardaki siyasî gelişmeler yüzünden askerî emellerinin gerçekleşmemesi sonucu eğitim ve öğretim alanını da ihmal etti. 1841'de meslek okullarıyla ilk ve orta dereceli okulların sayısı azaltıldı. Buna rağmen eğitimde yeni dü-

zenlemelere gitmek için küçük çapta da olsa bazı faaliyetler gözlemlendi. 1843'te İngiltere'deki Lancaster okulları örnek alınarak bir deneme okulu açıldı, Batı'ya öğrenci gönderilmeye devam edildi. 1844'te Fransa'ya yollanan yetmiş öğrenci içinde Mehmed Ali Paşa'nın torunları ve bazı prensler de bulunuyordu. Sonraki yıllarda İngiltere ve Avusturya'ya da öğrenci gönderildi. Mehmed Ali Paşa döneminin sonlarına doğru yönetimde etkili olmaya başlayan oğlu İbrâhim'in girişimleriyle eğitim politikasında değişiklikler meydana gelmeye başladı. 1847'de Kahire'de ilk defa memur veya asker yetiştiren okullara hazırlık amacı taşımayan ilkokullar açıldı. Eğitim politikasındaki bu değişiklikler, Temmuz 1849'da babasının yerine geçen İbrâhim'in beş ay sonra vefat etmesi yüzünden durakladı. Mehmed Ali Paşa'nın açtığı okullar onun siyasî planlarına hizmet eden birer araç olduğundan Mısır halkı kendi gelenek ve kültürüne yabancı bulunduğu bu okullara başlangıçta çocuklarını göndermek istemedi. Yönetim, bu problemi yerine göre zor kullanarak veya özendirci teşvikler uygulayarak aşmaya çalıştı.

I. Abbas Hilmi okul sisteminde büyük kısıtlamalara gitti; önceki okullardan tıp, mühendishâne ve teknik okul dışında hepsini kapattı. Orduya önem verdiği için 1949 yılında el-Medresetü'l-harbiyyetü'l-mefrûze'yi açtı. Bu dönemde Fransa yerine İn-

giltere, İtalya, Avusturya, Bavyera ve Prusya'ya öğrenci gönderildi. Bu arada Ali Paşa Mübârek eğitimde önemli mevkilere getirilirken Rifâa et-Tahtâvî, Sudan'da bir Mısır okulu açılması için Hartum'a gönderildi (1850). I. Abbas Hilmi'nin halefi Said Paşa'nın eğitim politikası eskiyi kaldırıp yeniyi getirme düşüncesine dayalıydı. Bakanlık konumundaki Dîvânü'l-medâris ve buna bağlı bütün okullar kapatıldı. Tahtâvî, Mısır'a çağrılırken Ali Paşa Mübârek Kırım savaşına yollandı. Fransa'ya talebe gönderilmeye başlandı. Öte yandan küttâblar ve Ezher, Abbas Hilmi ve Said Paşa döneminde eskisi gibi hizmetlerini sürdürdü

Kendisi de Avrupa'da eğitim görmüş olan İsmâil Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı, ancak selefleri tarafından durma noktasına getirilen reform hareketlerini hızlandırdı. 1867'de Girit'teki ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadığı için kendisine I. Abdülaziz tarafından hidivlik unvanı verilen İsmâil Paşa, eğitimin yanında başta hukuk olmak üzere başka alanlarda da yeni girişimlerde bulundu. 1863'te Dîvânü'l-medâris'i yeniden harekete geçirdi. Bu kuruluşun başına önce İbrâhim Edhem Paşa, ardından Muhammed Şerif Paşa getirildi. Harp ve denizcilik okulları tekrar açıldı, Kahire ve İskenderiye'de birer ilk ve orta dereceli okul eğitime başladı. 1866'da ilk Mısır meclisinin teşkilıyla birlikte eğitim konusunda önemli kararlar alındı. Aynı yılın ekim ayında meclis tarafından hazırlanan bir lâyiha da gelecek otuz sene içinde her seçmen için okuma yazma mecburiyeti getirilmesi teklif edildi. Ali Paşa Mübârek başkanlığında eşraf ve ulemâdan oluşan bir heyetin ilkokullarla ilgili bir kanun tasarısı hazırlaması kararlaştırıldı. Receb Lâyihası diye bilinen ve Nisan 1868'de kanunlaşan tasarının en önemli noktalarından biri, geleneksel küttâbları devletin kontrolündeki okul sistemi içine alması ve okul giderlerinin karşılanmasında vakıflara ağırlık verilmesiydi. Sivil okullarla ilgili yetki Dîvânü'l-medâris'e verilecek, küttâblar ve ilkokullarda kimin öğretmenlik yapacağını bu kuruluş belirleyecekti. Ali Paşa Mübârek, yeni okul sisteminde nitelik ve nicelik bakımından yapılan değişikliklerin istenilen sonucu vermesi için 1871'de Dârü'lülüm adıyla bir okul açarak burada Ezher mezunlarını öğretmenliğe hazırlamayı planladı. 1872'de Hidiv İsmâil Paşa aynı isim altında Ezher dışında öğretmen yetiştiren bir okulun açılmasına izin verdi.

Mısır'da o güne kadar Mehmed Ali Paşa zamanında açılan Ebe Okulu dışında bir

Kahire'de Ezher Camii ve Külliyesi – Mısır

kız okulu yoktu. Rifâa et-Tahtâvî'nin uygulattığı bir planla 1873 ve 1874 yılında iki kız okulu, 1875'te bir sağır ve dilsizler okulu ihdas edildi. Ayrıca Abbas Hilmi ve Said paşalar döneminde kapatılan çok sayıda meslek okulu yeniden açıldı. Bunlardan 1850'de kapatılan Lisan ve Tercüme Okulu 1868'de İdare ve Lisan Okulu adı altında tekrar faaliyete geçti; burada daha sonraki yıllarda yeni hukuk sistemine göre hukukçular yetiştirilmeye başlandı. İsmâil Paşa dönemindeki reform hareketlerinden Ezher de payını aldı. Ezher'deki yenilikçi ulemâ Hidiv İsmâil'in desteğiyle yeni bir imtihan yönetmeliğini uygulamaya koydu. Aynı dönemde çeşitli kişi ve kuruluşlar özel okul açmaya giriştiler. Bunlar arasında Cem'iyetü'l-Maârif'in 1868'de ve el-Cem'iyetü'l-hayriyyetü'l-İslâmiyye'nin 1878'de açtığı okullar sayılabilir. Hidiv İsmâil Paşa döneminde yabancılarla yerli gayri müslimlerin kurduğu okulların sayısında büyük artış görüldü. Daha Mehmed Ali Paşa zamanında yabancılar Mısır'da okul açmaya başlamışlardı. Ülkede azınlıkların eğitim işlerine hiçbir zaman karışılmadı. Kıptiler, Batılı misyonerlerin hedef kitlesini oluşturuyordu. XVII. yüzyılın ortalarında eski Kahire'de bir Ortodoks okulu, XVIII. yüzyılın ortalarında bir Katolik okulu açıldı. Yahudiler, Ermeniler, Rumlar da kendi okullarını kurdular. Batılılaşma hareketlerinin hızlanmasından sonra bu okullara müslümanlar da çocuklarını göndermeye başladılar. 1875 yılındaki istatistiklere göre nüfusu 6 milyon olan Mısır'da öğrenci sayısı 141.407 idi. Bunlardan 127.394'ü (% 90) geleneksel okullarda, geri kalanları yeni açılan okullarda eğitim görmekteydi.

İngiliz İşgali Altında Eğitim ve Öğretim (1882-1923). İngiliz işgali Mısır'daki eğitim faaliyetlerine büyük darbe vurdu. 1883-1907 yılları arasında Mısır'ı yöneten Lord Cromer, geniş çaplı bir halk eğitiminden ziyade İngilizler'in Mısır'daki çıkarlarını koruyacak ve memur ihtiyacını karşılayacak bir eğitim politikası takip etti. İngilizler, Kahire ve İskenderiye'deki üç lise dışında liselerin hepsini kapattılar. İşgal dönemi boyunca bu üç okulun yanında sadece dört orta dereceli okul açıldı. Bu devirde birçok meslek okulu da kapatıldı; buna karşılık 1890'da ilk ziraat okulu açıldı. Yüksek öğrenimde ise çeşitli bölümler kuruldu. Eski idarî ilimler okulu 1886'da hukuk okuluna çevrildi; bundan başka polislik, öğretmenlik, veterinerlik ve kadınlıkla ilgili birer meslek okulu açıldı. Yalnız İngiltere'ye öğrenci gönderilmeye devam edildi.

Sa'd Zağlûl'un önderliğinde bazı milliyetçiler tarafından bir üniversitenin kurulması yönündeki girişimler Lord Cromer tarafından ısrarla engellendi. Elden Gorst bu konuda selefinden daha yumuşak davranınca 21 Aralık 1908 tarihinde Mısır Üniversitesi ancak özel statüyle açılabilirdiye de araya I. Dünya Savaşı'nın girmesi yüzünden 1925 yılına kadar resmî statüye kavuşturulamadı. İngiliz işgali altında Mısır'daki gayri müslim okullarının sayısında büyük oranda artış görüldü. 1913'teki istatistiklere göre ülkede yerli gayri müslimlerin 358, yabancıların 328 okulu vardı. Öte yandan Charle R. Watson'ın uzun süren çalışmaları sonucu 1920'de Kahire'de Amerikan Üniversitesi kuruldu. Bu dönemde Muhammed Abduh'un öncülüğünde Ezher'de de çeşitli idarî yenilikler yapıldı. 1895'te Ezher İdare Meclisi kurularak Tanta, Desûk, Dimyat ve İskenderiye'deki medreseler Ezher'e bağlandı. 1908'de çıkarılan bir kanunla Ezher'deki eğitim ibtidâî, sânevî ve âfî olmak üzere üçe ayrıldı. 1911'de Hey'etü kibârî'l-ulemâ teşkil edildi.

Krallık Dönemi (1922-1952). İstiklâl mücadelesinin ardından İngilizler 1922'de Mısır'a sınırlı bir bağımsızlık tanıdılsa da burayı sömürmeye devam ettiler. Buna rağmen Mısır eğitim işlerinde büyük ölçüde serbest bırakılmıştı. 19 Nisan 1923'te yürürlüğe giren anayasa ile ilkokul eğitimi erkek ve kız çocukları için zorunlu hale getirildi. Ancak bu seviyedeki okullar arasında ciddi eşitsizlikler vardı. Batı tarzında eğitim veren ilkokullar (medâris ibtidâiyye), öğrencilerin orta ve yüksek öğrenime devam edebilmeleri için daha avantajlı görünürken 1916'da kurulan ilkokullarda (medâris evveliyye) ve 1925'te açılmaya başlanan zorunlu ilkokullarda okuyan çocuklar aynı fırsatlara sahip değildi. Bu farklı ilkokulların yanı sıra Ezher'in ilkokul bölümüyle yabancıların açtığı ilkokullarda farklı programlar uygulanıyordu. 1941 yılında tarıma dayalı olarak kurulan köy ilkokulları da hesaba katılırsa ilk öğrenimin nasıl karmaşık bir hal aldığı anlaşılır. Bu durum karşısında eğitim birliğini ve fırsat eşitliğini sağlamak için çeşitli reform planları hazırlandı; işe medâris ibtidâiyye ile medâris evveliyyenin birleştirilmesiyle başlandı. 1951'de ilk öğrenim süresi altı yıl olarak belirlendi. Krallık döneminde orta dereceli okullarda da islah hareketlerine girişildi; ancak bu çalışmalar sık sık değişen hükümetlerin farklı politikalarından olumsuz etkilendi. Orta dereceli okullara giden öğrenci sayısının hızla çoğalması alt yapı,

öğretmen, ders kalitesi vb. hususlarda ciddi sorunlar doğurdu; üniversiteler de bu kadar öğrenci karşısında yetersiz kalmaktaydı. Özel ve yabancı okullardaki öğrenci sayısının çoğalması da kültürel problemler doğurdu. 1933 ve 1940 yıllarında çıkarılan kanunlarla devletin bu okullar üzerindeki kontrolü arttırıldı; müslüman öğrencilere İslâmiyet'in öğretilmesi ve Arapça eğitim verilmesi zorunluluğu getirildi. Yüksek öğrenim kurumlarında önemli değişiklikler yapıldı. 1908'de özel statüde kurulan Mısır Üniversitesi 11 Mart 1925 tarihinde resmîleştirildi ve üniversitenin adı 1940'ta I. Fuâd Üniversitesi olarak değiştirildi, çeşitli fakülte ve bölümler ilâve edildi. 1942'de I. Fârûk Üniversitesi açıldı ve öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Dârülulûm 1945'te bu üniversitenin fakültesi haline getirildi. Bin yıllık bir geçmişe sahip olan Câmiu'l-Ezher, 1930'da çıkarılan bir kanunla Külliyyetü usûli'd-dîn, Külliyyetü's-şerîa ve Külliyyetü'l-lugati'l-Arabiyye'den oluşan bir üniversite (Câmiatü'l-Ezher) haline getirildi. 1922-1952 yılları arasında Mısır'daki eğitimin islahında önemli rol oynayanlar arasında Ahmed Mâhîr, Ahmed Necîb el-Hilâî, Mahmûd Fehmî en-Nukraşî, Ahmed Lutfî es-Seyyid, Muhammed Hüseyin Heykel ve Tâhâ Hüseyin gibi Eğitim bakanlığı yapan şahsiyetler sayılabilir.

1952 Devrimi Sonrası. Siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklere bağlı olarak eğitimde de değişikliğin görüldüğü bu dönemde devlet büyük ölçüde eğitim işlerine müdahale etmeye başladı, eğitimin içeriğinde de büyük değişikliklere gidildi. 1953'te altı ile on iki yaş arasındaki çocuklara ilkokul mecburiyeti getirildi, çocuk yuvaları ilk öğretmen kapsamına alındı. Süveyş krizinden dolayı 1958'de bütün yabancı okullar kapatıldı veya millîleştirildi. 1950'li yıllardaki çeşitli tecrübelerden sonra 1968'de çıkarılan bir kanunla üniversite öncesi eğitim aşamaları şu şekilde belirlendi: Altı yıllık ibtidâiyye, üç yıllık idâdiyye, üç yıllık sânevîyye ve meslek liseleri. Öte yandan 1980'lerin başında zorunlu eğitimin süresi dokuz yıla çıkarılarak bunun tadrîcen uygulanmasına karar verildi. Böylece 1984-1985 öğretim yılına gelindiğinde orta öğretimin üç yıllık hazırlık kısmı ile ilkokullar temel eğitim adı altında birleştirilmiş oldu. 1952 ihtilâlinin ardından orta dereceli okul eğitimine büyük önem verildi. Normal liseler üniversite eğitimine hazırlık safhası olarak telakkî edilirken meslek liselerinin endüstri, tarım ve ticaret gibi çeşitli

alanlarda nitelikli işçi ve teknisyen yetiştirilmesi öngörüldü. 1952'de lise öğrencilerinin sadece % 15'i meslek okullarını tercih ederken bu oran 1980'li yılların başında % 55'e ulaştı. 1960'lı yıllarda rejimin sosyalist çizgide bir politika izlemeye başlamasından sonra meslek okulu mezunları devlet hizmetine girerek halkın teknokrat tabakasını oluşturdular ve rejimi ayakta tutan önemli unsurlar arasına girdiler. Halen üç yıl olan lise ve meslek liseleri öğrencileri ülke çapında standart bitirme sınavlarında başarılı olurlarsa üniversiteye girebilmektedir. Diğerleri ise üniversiteden daha aşağı derecedeki enstitülere girme imkânına sahiptir. Eğitim Bakanlığı'na bağlı üniversite öncesi eğitim kuruluşlarının yanı sıra Ezher İşleri Bakanlığı bünyesindeki Kur'ân-ı Kerîm ve din dersleri ağırlıklı ilkokullar, hazırlık okulları ve liseler de eğitimde önemli rol oynamaktadır. 1961'de çıkarılan bir kanunla bu okullarla Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullar arasında fark ders imtihanları verilerek geçiş yapılabilmektedir.

1952'den sonra en çok değişikliğe uğrayan eğitim kurumlarından biri üniversitelerdir. İhtilâlin hemen ardından I. Fârûk Üniversitesi'nin adı İskenderiye Üniversitesi, Birinci Fuâd Üniversitesi'nin adı Kahire Üniversitesi olarak değiştirildi. 1961'de Yüksek Öğrenim Bakanlığı kuruldu ve

üniversiteler buraya bağlandı. Aynı yıl çıkarılan bir kanunla o zamana kadar özerk bir yapıya sahip olan Ezher, Ezher İşleri Bakanlığı'na bağlanarak devlet kontrolüne alındı. Yeniden düzenlenen Ezher Üniversitesi'ne bağlı tabii ve sosyal ilimlerle ilgili fakülteler açıldı. Bu fakültelerden en önemlisi Kızlar Fakültesi'dir. 1970'li yıllardan itibaren yeni açılan devlet üniversitelerinin yanı sıra 1990'lı yıllarda özel ve yabancı üniversitelerin kurulmasına yönelik hukukî alt yapı hazırlandı. Böylece 1952'de üç olan üniversite sayısı 2009 yılı sonunda on sekizi devlet üniversitesi, on altısı özel üniversite ve dördü yabancı üniversite olmak üzere otuz sekize ulaştı. Yüksek Öğrenim Bakanlığı'nın yayımladığı listeye göre 1919'da kurulan Amerikan Üniversitesi yabancı üniversiteler arasında sayılırken Alman, Fransız, İngiliz ve Rus üniversiteleri özel üniversite kapsamında yer almaktadır. Bir koordinasyon bürosu tarafından başarı durumlarına ve tercihlerine göre üniversitelere yerleştirilen öğrenciler dört ile altı yıl arasında eğitim görmektedir. 2005 yılı verilerine göre yüksek öğrenim kurumlarındaki öğrenci sayısı 2.594.000 idi.

İlk ve orta öğrenime devam eden öğrenci sayısında 1952 yılından sonra büyük artış görüldü. 2008 yılı istatistiklerine göre nüfusu 75.498.000 olan Mısır'da okul

öncesi eğitim yaşındaki 3.316.000 çocuğun % 15,8'i, ilk öğretim yaşındaki 9.466.000 çocuğun % 93,7'si ve orta öğrenim yaşındaki 9.457.000 çocuğun % 82,7'si okula devam etmekteydi. Yetişkinlerde okur yazar olmayanların oranının hayli yüksek olduğu ülkede devlet çeşitli kampanyalar düzenleyip bu oranı aşağılara çekmeye çalışmaktadır. 1970'li yıllardan itibaren eğitim alanı bir ticaret sektörü haline geldi. Özel dersler ve özel okullar eğitime yeni bir boyut kazandırdı. Çoğu yabancıların tekelinde bulunan özel okullar bugün de zengin aileler için resmî okullara alternatif teşkil etmektedir. Özel okullardaki eğitim seviyesinin daha yüksek oluşu buraya devam eden öğrencilerin üniversitelerde öncelikle yer bulmasını sağlamakta, dolayısıyla bu süreç gelir seviyesi düşük aile çocuklarının aleyhine işlemektedir. Mısır'da örgün eğitim kuruluşlarının yanı sıra enstitü, müze, kütüphane gibi kurumlarda da eğitim faaliyetleri yapılmaktadır. Özellikle yaygın din eğitimi konusunda camiler ve televizyon programları büyük rol oynamaktadır. Sadece Kur'ân-ı Kerîm ve dinî konularla ilgili yayın yapan bir radyo bulunmaktadır. Mısır'da Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'yla eğitim devlet tekeline girmiş olup bu yapı bilhassa dinî eğitimle özel okullar üzerinde etkili olmuş, kütâbların yerine resmî ilkokulların açılması dinî kurumların ve ulemânın din eğitimi alanındaki etkilerini büyük ölçüde kısıtlamış, yine geleneksel Ezher'in 1961'de devlet kontrolüne alınması bu konuda bütün yetkilerin devlete geçmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Makrîzî, *el-Hiṭat*, tür.yer.; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, Kahire 1348, tür.yer.; Ceberî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, tür.yer.; Ahmed Şelebî, *Târîhu't-terbiyeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1954, tür.yer.; a.e.: *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1983, tür.yer.; G. E. von Grunebaum, "Die politische Rolle der Universitaet in Nahe Osten, am Beispiel Aegyptens beleuchtet", *Universitaet und Moderne Gesellschaft* (ed. C. D. Harris – M. Horkheimer), Frankfurt 1959, s. 88-98; S. Haim, "State and University in Egypt", a.e., s. 99-118; Amir Boktor, *The Development and Expansion of Education in the United Arab Republic*, Cairo 1963; F. Steppat, *Tradition und Saekularismus im modernen aegyptischen Schulwesen bis zum Jahre 1952: Ein Beitrag zur Geistes- und Sozialgeschichte des islamischen Orients*, Berlin 1964; J. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*, London 1968; M. H. Kerr, "Egypt", *Education and Political Development* (ed. J. S. Coleman), Princeton 1968, s. 169-194; Sa'd Mürsî Ahmed – Saïd İsmâil Ali, *Târîhu't-terbiye fi Mısır*, Kahire 1971; Seyyid İbrâhim el-Ceyyâr, *Târîhu't-ta'limi'l-ḥadîş fi Mısır ve eb'adühü's-sekâfiyye*, Kahire 1971; Hasan el-Fikî, *et-Târîhu's-sekâfi li't-ta'lim*

Kahire Üniversitesi – Mısır

fi Mısr, Kahire 1971; J. S. Zyliowicz, *Education and Modernization in the Middle East*, Ithaca 1973; W. Köhler, "Erziehung, Bildung, Wissenschaft", *Aegypten* (ed. H. Schamp), Tübingen 1977, s. 538-547; G. D. M. Hyde, *Education in Modern Egypt: Ideals and Realities*, London 1978; B. Hansen – S. Radwān, *Employment Opportunities and Equity in Egypt*, Geneva 1982; J. Cohran, *Education in Egypt*, London 1986; M. Kemāl es-Seyyid Muhammed, *el-Ezher: Câmî'an ve câmî'aten ev Mısr fi elf 'âm*, Kahire 1986; L. R. Murphy, *The American University in Cairo: 1919-1987*, Cairo 1987; D. M. Reid, *Cairo University and the Making of Modern Egypt*, Cambridge 1990; Hilal Görgün, "Mısır (Eğitim ve Öğretim)", *DİA*, XXIX, 580-582, 583-584; Guide to Higher Education in Egypt, 2007 (http://www.mohecas.edu.eg/English/Main_menu/Publications/English.pdf). Unesco Institute for Statistics, Data Centre, January 2008 (<http://stats.uis.unesco.org/unesco/ReportFolders/ReportFolders.aspx>).

HİLAL GÖRGÜN

Suriye ve Ürdün. Tanzimat döneminden önce Suriye'de eğitim Kur'an'ın öğretildiği küttâblar ve Arapça, Kur'an, fıkıh, hadis gibi İslâmî ilimlerin öğretildiği medreselerle sınırlıydı. Mehmed Ali Paşa, Suriye'de idareyi ele geçirdiğinde üç askerî okul açtı, ancak 1840'ta Mısırlılar Suriye'den çekilince bu okullar da kapandı. Mehmed Ali Paşa döneminde Suriye, Lübnan ve Filistin'de pek çok yabancı okul kuruldu. İslâmî eğitimin yanında bölgede yaşayan hıristiyanların eskiden beri devam eden özel okulları vardı. Bunlar bilhassa İtalya ve Fransa tarafından desteklenmekteydi. 1823'te Amerikalı Protestanlar, 1834'te Katolik Fransız misyonerleri bölgede okullar kurmaya başladılar; İngilizler, Almanlar ve diğer Avrupa devletleri onları takip etti. Ardından hem yabancı okullara tepki olarak hem de devlet okullarındaki eğitimin yetersizliği sebebiyle 1870'lerden itibaren müslümanlar kendi özel okullarını açtılar.

Tanzimat döneminde devlet okullarında kızların eğitimiyle ilgili bazı teşebbüsler olmakla birlikte esasta özel okullar kızların eğitiminde önemli rol oynadı.

1860'lı yıllardan başlayarak İstanbul'da açılan yüksek eğitim kurumlarına ve mühendis mekteplerine öğrenci yetiştirmek amacıyla modern anlamda devlet okulları kuruldu. Bu teşebbüs, 1867'de eğitimin aşamalarını belirleyen Osmanlı Maarif Kanunu ve 1871'de vilâyetlerdeki eğitimle ilgili olarak çıkarılan Vilâyet Kanunu ile hızlandı. Dimaşk, Halep ve Beyrut gibi önemli şehirlerde maarif müdürlükleri kuruldu. Yeni okulların büyük kısmı temel eğitimle alakalıydı. Eski küttâbların müfredatı değişmekle birlikte ibtidâiye ve rüşdiyelerdeki hocalar görevlerinde kaldı. 1908'den itibaren bu okulların sayısı arttı; 1898'de 147 olan Suriye'deki devlet okulları 1915'te 450'ye çıktı. Bununla birlikte bütün Arap vilâyetlerindeki okulların sadece on ikisi idâdî ve sultânî seviyesinde idi. Bölgedeki öğrenciler, 1903 yılında Şam'da Tıp Mektebi açılıncaya kadar yüksek öğrenimlerine İstanbul'da devam ettiler. Tıp Mektebi'nin ardından 1903'te askerî okul, 1912'de Beyrut'ta bir hukuk fakültesiyle I. Dünya Savaşı esnasında Kudüs'te ilâhiyat eğitimi veren Sâlihiyye Külliyesi açıldı. Öte yandan devletin özel okullarda sıkı bir kontrol kurma teşebbüsü sonuçsuz kaldı.

Yeni açılan okullarda öğretim dilinin Türkçe olması Arap vilâyetlerinde bazı protestolara sebep oldu ve öğretim dilinin Arapça'ya çevrilmesi istendi. 1913'te Şam'da yapılan gösterilerin ardından Osmanlı hükümeti, Arap milliyetçilerinin özellikle ilköğretimde Arapça'nın yaygınlaştırılması ve eğitim dili tamamen Arapça olan okulların kurulması yönündeki isteklerini kabul etti. Ancak hemen ardından I. Dünya Savaşı'nın çıkması yüzünden bu

düzenleme gerçekleşmedi. Suriye'de iki yıl süren Faısal b. Hüseyin'in idaresi döneminde eğitim Arapça yapılmaya başlandı. Eğitim sistemini yeniden düzene koyma, yaygınlaştırma ve millî bir eğitim müfredatı oluşturma çabaları manda yönetiminin engellemeleri ve siyasal bölünmüşlük sebebiyle başarısız kaldı.

Bu dönemde Fransa özellikle Lübnan ve Suriye'de nüfuzunu kültürel alanda yaygınlaştırmaya girişti. Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı Halk Eğitim Kurumu'nun himayesinde 1920'de oluşturulan Eğitim Bakanlığı, özel eğitim kurumlarına göre önemsiz gördüğü devlet okullarını kontrolü altında tutmaya çalıştı. Bilhassa Lübnan'da ortaöğretimde özel sektörün ağırlığı bağımsızlıktan on yıl sonrasına 1953'e kadar sürdü. Özel okullar Fransız veya Amerikan modeline göre eğitim verirken devlet okulları yalnız Fransız modeline göre yapılmıştı. Bu okullarda Katolik nüfuzu baskın olduğundan müslüman öğrenciler genellikle devlet okullarını tercih ediyordu. Fransızlar eğitimde devletin ağırlığını arttırmada isteksiz davranıldığından eğitim imkânları daha ziyade dinî mezhebî ve bölgesel faktörlere göre dağılıyordu. Beyrut ve Bikâ'da eğitim imkânları üst düzeyde iken Şiiler'in yaşadığı bölgelerde imkânlar oldukça sınırlıydı.

Lübnan'la karşılaştırıldığında Suriye'de özel okullaşma oranı daha düşüktür. 1944-1945 öğretim döneminde Suriye'de bütün öğrencilerin % 43'ü özel okullara devam ediyordu. 1943'te ulusal hükümet iktidara gelince Arap milliyetçisi bir eğitimci olan Sâtı' el-Husrî eğitim reformunun başına getirildi. Husrî eğitimi ve okulları iyi vatandaş yetiştirme ve bir millet meydana getirme süreci olarak görmekteydi. Bu amaçla pek çok kanun ve düzenleme yapıldı. 1944 yılında çıkarılan kanunla ilköğretimde yabancı dille eğitim kaldırıldı, İngilizce ve Fransızca dersleri seçmeli hale getirildi. Ayrıca zorunlu merkezî sınavlar konuldu. Özel okulların devlet müfettişlerince denetlenmesi için gerekli düzenlemeler yapıldı. Arapça, tarih ve coğrafya gibi ideolojik açıdan önemi olan derslerin zorunlu olduğu müfredat programı uygulamasına geçilmesi öngörüldü. Fransızlar'ın kültürel nüfuzuna bir tehdit şeklinde algılanan bu proje engellenmeye çalışıldı ve 1946'daki tam bağımsızlığın ardından uygulanabildi.

Bağımsızlıktan sonra diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de devlet okulları yaygınlaşarak merkezî sisteme geçil-

Şam'da Süleymaniye Medresesi – Suriye